

UTÓSZÓ

„A holt költő megméretve a másvilági és a földi mérlegeken olyan aranytartalmat produkál, amennyi arany nem mutatkozott senkiben Magyarországon. Akárhogy nézegetem a dolgokat: végeredményben nem tudok mást válaszolni kérdésedre, mint azt, hogy az irodalomban nem jöttek új értékek a régiek, így Ady Endre óta sem. Ez a magyarázata annak az Ady körül keletkezett harcnak, amely váratlanul kiújult – talán nagyobb hévvel, mint valaha” – nyilatkozta a Reggel című lap szerkesztőjének, régi barátjának, Lázár Miklósnak Krúdy Gyula 1924 augusztusában.

Ekkor már csaknem hat éve a Margitszigeten él, egyre inkább eltávolodva, sőt tüntetően elzárkózva az irodalmi és politikai „lármadobok” hangzavarától. Értékek pusztulását figyel, s a politikai és irodalmi demagógok tündöklése és bukása egyre inkább megszilárdítja véleményét: az írók „megfeledkeztek magukról, a szívükben hordott ideálokról, arról a nemességről, amely szinte együtt járt valaha az írói mesterséggel”. A századelő szellemi és művészeti mozgalmai már csak emlékként léteznek – állapítja meg újságcikkben, regényben és magánlevélben –: eltűnt „a magyar irodalom többé soha vissza nem térő fénykora”. De itt maradtak a művek. A könyvek: regények és versek – vigasztalói az életben megfáradt, csalódott, dezillúziókba belecsömörlött embereknek. „Aki finoman, szépen, nemesen akar élni: még jobb időkben is a könyvek apró betűi mögött kereste az elérhetetlent, napjainkban pedig úgy tűnik fel néha, mintha már csak a régi

évszámmal ellátott könyvek belsejében lenné fel az ember mindazt, amit az élettől, az életmódtól igényel. Ha valaki kószolgatni akarja az életet, amelyhez jussa és módja volt még az apjának vagy a nagyapjának, amely élet többé itt fel nem lelhető, kénytelen könyvek kis betűi mögé elmenekülni, ha a könyv borítékán az évszám is megegyezik ama felejtető bortermések dátumával. Igaz, hogy a legnagyobb luxus manapság kimaradni a mindennapi élet kengyelfutásából, mert könnyen póruljárhat az ember, de bármely sokba is kerülne egy könyv mellett töltött csendes délután, orvosság az, amely lelkünket, testünket ápolja.”

De melyik könyv válik méltóvá, hogy az élet elől hozzá meneküljön az ember? És mi bizonyul maradandónak? Meny-nyit ér a magyar irodalom? Az Ady körül fellángoló viták csak megszilárdítják véleményét: „Göögök voltunk az irodalmunkra, hencegtünk temérdek értékeinkkel és azt hittük, hogy a magyar irodalomnak éppen úgy vannak halhatatlanjai, mint akár a külföldi irodalmaknak. Talán az egy Adyn kívül senki sem maradt meg a mi korszakunkból, ő is csak azért, mert idejében meghalt. Ha valaha feltámad még a magyar irodalom, ott kell folytatni, ahol 1918-ban abbahagytuk...” Amikor 1925 nyarán ezeket a sorokat papírra veti – az akkortájt könyvekkel, előadásokkal éppen az Ady-költészetet népszerűsítő, német nyelvű Ady-antológiát szerkesztő, emigrációban élő Hatvany Lajoshoz címzett levelében – már megkezdte Adyról szóló, mesemondói hangon fogalmazott visszaemlékezéseinek közlését.

Adyról, a legendáról nem most, 1925-ben a Nyugatban és a Világban közölt cikkekben ír először. Bár hálás volt a költőnek a *Vörös postakocsiról* írt szép kritikájáért, a versekért, amelyeket neki ajánlott, sokáig nem avatkozott a körülötte zajló irodalmi csatározásokba. Amikor azonban a nagybeteg Ady kiszorult az életből és a zajló-forrongó történelemből, Krúdy finom érzékkel megsejtette: nem a felejtés, hanem a szoborrá válás korszaka

kezdődött meg. Részvéttel teli, keserű hangú írása szól erről 1918-ban: *A szomorú Ady*. S ugyanúgy: személyességgel áthatott nekrológjai az esendőségében is jelentős, nagy embert állítják elénk – aki életével s halálával egyaránt önnön legendáját készíti elő.

Írt ő Ady társaságának más tagjairól, a többi között Zubolyról és Greiner Jenőről is nekrológot. És e két, jelentőségében Adyval össze nem mérhető irodalmi férfiúról szólva szintén az örökletnek készített portrékat. Zubolyról való megemlékezésének már címe is – *Régi fametszetről való úr* – elárulja a módszert: a valaha megragadhatatlanul elevennek állóképpé stilizálását. Az ilyen kis portrékból azután egyre épül, egyre gazdagodik a századfordulás Pest Krúdy-féle galériája. Azon a csaknem másfélszáz írón, szerkesztőn, vendéglősen, éjszakai emberen, aki rövidebb-hosszabb időre – legtöbbször persze csak villanásra – feltűnik az *Ady Endre éjszakáiban*, a nagy csoportkép felidézése nyugszik. Ők adják azt a színes, kavargó hátteret, amelyből kiemelhető, nagyító alá vehető egy-egy részlet, egy-egy alak.

A századvégi, századfordulás Pest (és Magyarország) jellegzetes hőseinek, legtöbbször különceinek népes seregét, éppen 1925 táján, portréigénnyel örökíti meg *A tegnapok ködlovagjai* címmel összefoglalt sorozat, amelyben Adyról is több visszaemlékezést publikál. A ködlovagok: Krúdynam a húszas évek közepén különleges érdeklődéssel kísért hősei a tegnapi, tegnapelőtti közfigyelem kitüntetettjei. A békebeli Magyarország mítoszának főbb szereplőit látja bennük, s köztük Adynam előkelő helyet szán. A költő alakjának felidezésére három ködlovagportrét szentel, míg politikusok, katonák, exkirályok, nábobok, szerkesztők és mások felé csupán egyszer fordult a figyelme.

Nyilatkozatai azt sejtetik, a 20-as évek közepén komolyan foglalkoztatja a terv: új, nagyszabású regényt írni ifjúsága Pestjéről. Egy ideig talán még azt is fontolgatja, hogy a regény középpontjába Ady Endrét vagy Bródy Sándort állítja. E tehetségben talán nem, de gazdag legendáriumban bizvást összehason-

lítható két művész valamelyikét. Adyról is, Bródyról is kötetnyi novellisztikus tárcát közöl, fejezeteket egy soha el nem készülő nagy műből. A *Rezeda Kázmér szép élete*, e posztumusz kiadású könyv közelíti meg talán leginkább a nagy tervet: a késő Ferenc József-i kor, a békebeli Pest regényét. Ebben azonban csak epizódszerepet kap Ady és társasága.

Az *Ady Endre éjszakáinak* írásai pedig úgy állítják a költőt a középpontba, hogy körülötte egy már szertefoszlott, de valaha nagyon is valóságos világot rajzolnak föl. Füstös, bor- és heringillatú kocsmák ajtait tárják ki az elbeszélések, hogy az olvasó szemügyre vehesse a század első évtizedének bohémvilágát, a „kocsmás-csárdás időket”, amelyekben Ady volt a „legdíszesb karácsonyfa a magyar irodalom ligetjében”. Ekkorra már nemcsak a nevezetes Három Holló tűnt el az Andrássy útról és a Somossy Orfeum a Nagymező utcából – minden megváltozott. Már csak a legendateremtő emlékezet képes feleleveníteni a tizenöt-húsz év előtti, nemcsak orfeumi hangzavartól, cigánymuzsikától zengő, hanem irodalmi törzsasztalok pártharcaitól, értéktisztázó vitáitól is pezsgő pesti éjszakai életet. Különös éjjeli színjátékok leírását diktálja ez az emlékezet, miközben éles, színpadias fényt villant a szereplőkre: neves és kevésbé neves írókra, szerkesztőkre és zenészekre csakúgy, mint az orfeumi hölgyekre, elaggott életművészekre és hivatásos korhelyekre.

Azok a férfiak, akikről ezekben az írásokban a legtöbb szó esik, a „Szentek és Bolondok”, az „oroszk”, a „vadak” és egyéb kocsmái, kávéházi szimpóziumok tagjai, már nem ülhetnek többé együtt a vidám, zajos éjszakában: elestek a harcmezőkön, betegségek végeztek velük, vagy hazájuktól távol élni kényszerültek, s az itthon és életben maradtak is száműzöttek: soha többé nem találhatnak vissza a régi Pestre, ahol „éppen olyan életkérdés volt az irodalom ügye, mint akár a mindennapi kenyér”.

Amikor nemzedékének diadalmas, magaérvényesítő ifjúsá-

gát, a 20. századi és az egyetemes magyar irodalom e fénykorát rajzolja Krúdy, természetes, hogy az ábrázolásra imitt-amott rávetül a jelen árnyéka: a szenvedések, a csalódások, a kínzó hiányok keserősége. A jelen részvételét egyébként az olykor nyomatékosan személyes elbeszélői hang, s az az írói módszer biztosítja, amely – félretolva a valóságosság illúzióját – nemegyszer leplezetlenül önkényesen kezeli a tényeket.

Anakronisztikus és minden bizonnyal kitervelten az, hogy az írói képzelet az utolsó békeév tavaszán ülteti le a Három Holló asztalához Zubolyt, Reinitzet, Révész és Adyt. Olyan időpont ez, amelyben a költő már házasember volt, s nemhogy Lédát nem látogatta már esténként, de a hatodik kerületi kocsmákat és kávéházakat sem, s három éve is elmúlt már annak, hogy szót váltott Reinitzcel. A történeti hitelességről csaknem nyíltan mond itt le az író, az anakronizmusok sokasága szinte különös menlevél, amely a művet fölmenti az adatszerűség meghatározottságaitól. A dokumentumként ható részleteket pedig a költészet, a mesemondás körébe emeli át az elbeszélői modor, s szándékosan mossa el a valóság és az irodalom határait.

A Három Holló-beli társaság tagjai közül elsőnek doktor Bányay Elemér, a háborús hős halt meg: temetésén, 1915-ben a nevezetes Prohászka püspök beszélt, hullámozott a tömeg, gyászolt az íróvilág. Barátainak, köztük Ady Endrének, Révész Bélának és Krúdy Gyulának megrendült emlékezéseitől visszhangoztak a lapok; a „rejtélyes doktor”, Mikes Lajos megszerkesztette a *Zuboly könyvét*, s a kiadók, nyomdák, könyvkötők ellenszolgáltatás nélkül dolgoztak, hogy megőrizék a könnyes búcsúszavakat csakúgy, mint a halott életművének válogatott darabjait.

1917-ben a „vörös Grajna”, Greiner Jenő is meghalt. Polgári módon – ágyban, párnák és pokoli kínok között.

A sort az évek óta betegeskedő Ady zárta: a forradalom saját költőjének, a köztársaság saját halottjának tekintette. Gyász-

szertartása 1919 telén valóságos tömegmegmozdulás. Krúdy, aki ott didereg a széljárta Múzeumkertben az ezernyi gyászoló között, a forradalmi hangulatú temetésen a régi Magyarországot elsöprő új idők viharait sejtí meg.

Reinitz Béla – az Ady-dalok megzenésítője – 1919 óta Ausztriában él, emigrációban, csakúgy, mint a Három Hollóba csak némelykor ellátogató Hatvany Lajos báró.

Csak hárman maradtak e szűkebb társaságból Pesten: Mikes Lajos, az Est-lapok szerkesztője, Révész Béla, az első személyes hangú Ady-könyv szerzője és az író, Krúdy Gyula: alkalmi, de gyakori vendég Zuboly és Ady asztalánál. Ő, aki már elolvagatta Révész visszaemlékezéseit, az *Ady világát* Hatvany Lajos tollából, aki tanúja lehetett Herczeg Ferenc, Szabó Dezső, Babits Mihály, Földessy Gyula, Benedek Marcell és mások vitáinak Ady költészetéről és személyéről, írásai-ban nem az adatokban mérhető irodalomtörténeti hitelességre és nem is az Ady-költészet kommentálására törekszik elsősorban, hanem – a holt költő alakjának felidézése során – az eltűnt irodalmi aranykor megörökítésére.

Krúdy előadásában a régi, éjszakai Pest kávéházas-kocsmás világa az élet elfelejtésének színtere, s ezért egyben az irodalomé is, amely legalább saját életét szeretné függetleníteni a külső, reális világtól, még ha az ott lüktet is a lázas-díszes, aranyfüsttel befújt vagy karcos, vádló szavakba öltöztetett műveiben. A sörházakban, orfeumi szeparékban, borozók alacsony, füstös benyúlóiban, a New York tükrös termeiben az irodalom valamikor önálló törvényei szerint élt, s más értéket, mint a tehetséget, a tudást, az eredetiséget és az elmeélt ritkán méltányolt.

Az írók, szerkesztők így persze lassacskán valamiféle különös rezervátum lakóivá váltak, s szerepet vállaltak az éjszakai életben: színészek és artisták lettek a polgártársaik, pincérek, kocsmárosok a bizalmasaik, tisztelettel adóztak a kemény, sokat próbált Madame-ok élettapasztalatainak, s némelykor

magukhoz ölelték a – Reviczky Gyula óta Pesten is lírai hősnőkké avanszált – éjszakai lányokat. Itt mindent át- meg átítattott az irodalom, amely azután tovább írta magát a kocsmai, kávéházi asztaloknál. Eközben azonban józanul, szakmai tárgyyszerűséggel is tekintett önmagára, nem ragadta el a bohémromantika. A szerkesztők, riporterek: e hivatásuknál fogva éjszakai emberek nem az ihletadó mámort keresték itt, hanem éjjelbe nyúló munkájuk után a kikapcsolódás, az ellazulás óráit, s persze egymás társaságát is, hogy híreket cseréljenek. Sokan az írók és költők közül is ezért, a friss hírekért, mendemondákért és pletykákért üldögéltek a füstös termekben. A jólérsülttség követelményét az eredetiség kultusza ellensúlyozta, ezzel bizonyítva önmaga előtt is a való világtól való szuverén függetlenségét a „vadak”, az „oroszok”, a Szentek és Bolondok társasága. Különleges nézetek éppúgy sikerre számíthattak körükben, mint a színpadias gesztusok, a magatartás polgárpukkasztó vonásai néha értek annyit, mint az új irodalom lázas hangjai. Itt szégyen volt a hétköznapiság, és megmosolyogni való a józanság.

Amikor Krúdy 1925 telén, előre elhatározottan, összefoglaló címet ad a költő emlékét idéző írásainak – *Ady Endre éjszakai* –: az irodalom és élet tudathasadásos kapcsolatára is utal. Egyszerre akar képet rajzolni a századelő irodalmának gondosan öltözött, zsakettes, villogó kézelős fenegyerekéről és éjszakai alteregójáról, híres versének szavaival: a „korhely Apollóról”. Ha nem ragadják is magukkal Krúdyt a költő mákonyos-mitikus szavai, a mítosz tőle sem idegen. Ő azonban a hétköznapiságot, a korhelység vaskos-triviális mozzanatait is hangsúlyozza, s ezzel együtt rajzolja elénk a világon kívüli világot: a század eleji Pest irodalmának éjszakai életét. Az ő író-hősei nemcsak műveik szereplőivel itatják a szeszeket, hanem – mint a valóságban – magukra nézve is kötelezőnek tartják az alkohalmámort.

Cholnoky Viktor (akit e kötet A „Kakasos-ház” és vendégei

című írásában Ady baráti társaságának tagjai közé sorol Krúdy) egyenesen az ihlet elengedhetetlen tartozékának tekintette az alkoholt, amely „tovább gondolkodik” az alkotókban, hogy az igazi művek megszülethessenek. Maga Ady a magyar lét megnyomorító kisszerűségében kereste az okot: „Franciaországban már talán csak az auvergne-i zsákhordók vigasztalódnak borral, amikor még nálunk kénytelenek lesznek alkoholt szedni magukba azok is, akik mint kötelességtudó Atlaszok emelik vállukon az eget, s az Univerzumot.”

És mit mond Krúdy? „Hadd jöjjön ismét az új mámor, amelynek labirintusában ismét el lehet bujdosni a keserves gondolatok, aggodalmas sejtések, halálfélelmek elől. Hadd pukkanjon az üveg, amely pukkanásra lassan elhúzódik a szívből az élettől való hideglelés; amely pukkanásra megelevenednek a falak cifraságai, hajók repülnek a csillárok alatt, a koldusodó kedv főnyereményt trafál, a lélek új termékenyítő trágyához jut és a szájra visszatérnek a szavak, amelyekről azt hiszik, hogy már régen elfelejtettük őket.” Következésképpen: „Csak hagyjátok a poétát kocsmába járni, ti komoly életrajzköltők...”

Az *Ady Endre éjszakáinak* írója visszamenőleg, sorsfordító évek távlatából szemlélve értelmezi a kocsmás-kávéházás éjszakák jeleneteit. Nem értekezik hosszasan, nem gyárt elméleteket, ehelyett visszaálmodja a régi estéket és hajnalokat, az azóta megkopott fényű kávéházakat és rég eltűnt kocsmákat és körülfonja őket a mese, az anekdota szálaival. Közel is hozza ezzel, de el is távolítja a jelent a múlttól. Valóságosnak is hat ez az emlékezet apró mozaikjaiból fölépített világ, hiszen eleven emberekként beszélnek, vitáznak, jönnek-mennek és gesztikulálnak egy letűnt korszak hősei a nagyon is valóságos ivótermekben, különszobákban, terézvárosi utcákon. Egyszerre közönséges és rendkívüli itt minden – sugallja egész előadásmódjával Krúdy: az utcalányok lexikonszerkesztőkért epekednek, az orfeumi tündér tótágast áll a költőnek egy kávéházi asztalon, némely írók ötvenéves korukban mint „fiatal, bontakozó tehet-

ségek” kezdik pályájukat, s a szerkesztőségi kis slapajból, akinek szék sem jutott a redakcióban, hirtelen, csodával határos módon főszerkesztő lesz. A végzetes sorsú zseni, a nagy költő pedig cseppet sem démonikus figura, hanem az élet dolgait nagyon is komolyan figyelő, rendezett külsejű fiatalember, aki csak sokára tudja feledni a nagyvárosban önnön vidékiségét. Rafinált, félvilági züllöttség helyén olcsó borok és mérges, erős pálinkák mámore áll. Krúdy nem mutat démoni nőstényeket, csak hajnali misékre áhítózó, kopott kis éjszakai nőket, nem rajzol izzó szenvedélyeket csupán a (kis)polgári kényelem utáni vágyat, s elhitei velünk, hogy Jolán asszony házába sem a lányokért, hanem a kártyapartikért, jó kosztért, friss sörért járnak az írók és szerkesztők. Mitizálás persze ez is, csak éppen hétköznapiasító. Mégis az elmúlt, vissza nem hozható időt, az eltűnt embereket az előadói hang költészettel lengi körül. A líraiság és ironia szüntelen ütköztetéséből kibontakozó elbeszélői tónus szándékos és hangsúlyozott ellentétben áll az e kötet írásaiban oly fontos szerepet játszó, nyersebb ízű adomamodort követő párbeszédekkel. Ez a kettség különös, összetett hatást kelt: minthogy a valóság legendává formálódó képét állítja elénk.

Egy folyamatot, amely a múltban gyökerezik, s egyre terebélyesedik, de nekünk, az elbeszélő szemszögéből visszatekintve e kezdetre, látnunk kell azt is, hogy a mindenkori jelen a jövő számára hogyan készíti el(ő) a legendák majdan mítosz-szá növelhető sokaságát. Krúdy, amikor Zuboly adomáját tolmácsolja Pályi Ede felkaroltjáról, az ifjú Miklós Andorról, természetszerűleg számít az olvasói megértésre: 1925-ben mindenki ismeri e fényes karriert, amely a segédszerkesztői állóhelytől az Est-lapok vezérigazgatói székéig ívelt. Az élet adomává, legendává válásának folyamatáról van itt szó, amelynek ábrázolása oly sokszor áll a Krúdy-művek középpontjában. Úgy tűnik azonban, hogy éppen az Adyról szóló 1925-ös írásokban formálódik ki a módszer, amelynek segítségével maga

a folyamat válik a művek tárgyává: ahogyan a legbravúrosabb és legmodernebb Krúdy (kis)regény, a *Boldogult úrfikoromban* élénk állítja. Nem véletlen, hogy a hatodik kerületi vendéglőben játszódó regény hősei közül ketten is főszerepet kaptak az *Ady Endre éjszakáiban*, s hogy Plac alakjában a terézvárosi mitológiában oly fontos állást betöltő Diogénész Blau vonásaira ismerhetünk. Az utolsó Krúdy-regények egyike, amely végső kísérlet az örökre eltűnt régi világ, a háborút nem ismerő Magyarország visszaidézésére, a *Rezeda Kázmér szép élete* pedig innen, az Adyról szóló írásokból kölcsönzi egyik fejezetét (*A barátságos ház és vendégei*), amely, ha nem is szó szerint, de mozzanatról mozzanatra megismétli A „*Kakasos-ház*” és *vendégei* történetét.

Krúdy, talán a századelő divatjára visszaemlékezve, a korfestő művészregény lehetőségét kereste Ady korának és személyének legendáriumát építgetve, s egy írói módszert tökéletesített ki. Olyan módszert, amely nem a legendák megalkotásához vezet, hanem keletkezésük folyamatát ragadja meg.

FÁBRI ANNA